

برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان در دوره راهنمایی و متوسطه

یحیی قائدی

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم

چکیده

برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان، برنامه درسی کاملی است که برای دانش‌آموزان پایه یک تا دوازده (k-12) تنظیم شده است. آنچه تاکنون در ایران بیشتر مورد توجه قرار گرفته، به‌طور عمده تا دوره ابتدایی بوده است؛ زیرا در اذهان عام و خاص، در ایران، واژه «کودک» مربوط به سنین پایین‌تر و به‌ویژه دوره‌های پیش‌دبستانی و دبستان است. اما براساس جلسات برگزار شده در یونسکو (۱۹۹۸ م.) پیرامون همین برنامه درسی، افراد زیر ۱۸ سال کودک تلقی می‌شوند. از این رو این مقاله حاضر به دنبال بررسی موارد زیر است:

۱. آموزش فلسفه در دوره‌های راهنمایی و متوسطه دارای چه اهدافی است؟
  ۲. چه مهارت‌هایی را پی‌گیری می‌کند؟
  ۳. محتوا و منابع آموزشی آن چیست؟
  ۴. چه رویکردها و روش‌هایی را به کار می‌گیرد؟
- بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که این برنامه درسی هر چه به سمت پایه‌های تحصیلی بالاتر می‌رود: ۱. از حالت عمومی آن کاسته می‌شود و به سمت تخصصی شدن پیش می‌رود، ۲. مهارت‌های سطح بالاتر را به دانش‌آموزان آموزش می‌دهد، ۳. رویکردها و روش‌ها تقریباً همان‌هایی هستند که در سطوح پایین‌تر به کار گرفته می‌شوند، ۴. محتوای منابع آموزش متفاوت‌اند.
- با توجه به چالش‌های اساسی تعلیم و تربیت ایران در دوره‌های راهنمایی و متوسطه نظیر مواجه شدن دانش‌آموزان با دوران بلوغ، مواجه شدن با انتخاب‌های مختلف،

فرهنگ، ۶۹؛ بهار ۸۸؛ صص ۱۰۸-۸۳

نظیر انتخاب رشته و شغل و حتی شریک زندگی و در عین حال، وجود گزینه‌های متعدد در هر مورد و نیز وجود بحران‌های عظیم اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، ادعا می‌شود که آموزش فلسفه در این دوره‌ها، تا حدّ زیادی قدرت دانش‌آموزان برای مواجه‌شدن با چنین مسائلی را افزایش می‌دهد.

چیستی فلسفه برای دانش‌آموزان در دورهٔ راهنمایی و متوسطه

دانش‌آموزان با فلسفه چه کار دارند؟ یا فلسفه با دانش‌آموزان چه کار دارد؟ دانش‌آموزان آنقدر بی‌تجربه و نابالغ‌اند که در مورد زندگی واقعی بسیار کم می‌دانند. آنها در مقایسه با سایر مردم از نظر درک فلسفی چگونه‌اند؟ فلسفه برای بزرگسالان نیز به اندازهٔ کافی پیچیده است، چرا باید کودکان را درگیر چنین موضوع پیچیده‌ای کنیم؟ بهتر نیست دانش‌آموزان را به حال خودشان رها کنیم و بگذاریم بازی کنند و از آن لذت ببرند، زیرا آنها نیز به زودی به اندازهٔ کافی بزرگ می‌شوند و با مسئولیت‌ها و وظایف غیرقابل اجتناب دورهٔ بزرگسالی مواجه خواهند شد.

آنچه در بالا ذکر شد، نشانگر طرز تفکر سنتی است که هرگاه بحث آموزش فلسفه به دانش‌آموزان مطرح شود، آنها در جلوی چشمتان یا حداقل در پس ذهنتان ظاهر می‌شوند. بنابراین بهتر است این سؤالات به صورت روشن بررسی شوند.

اگر کودکان و فلسفه با یکدیگر رابطه دارند باید مشخص شود که معنی کودک چیست؟ یا لازم است مفهوم جدیدی از آن ارائه شود که برای فلسفه کاربرد داشته باشد، یا اینکه چه مفهومی از فلسفه با چه مفهومی از کودک لازم است تا آموزش فلسفه به کودکان امکان‌پذیر شود؟ البته به نظر می‌رسد باید در هر دو بازنگری انجام شود، زیرا قرار است هم کودکان و هم فلسفه در تعامل با یکدیگر چیزی به دست آورند. این احتمال وجود دارد که کودکان به عنوان غریبه‌های به حاشیه رانده شده از مسیر عقلانیت با فلسفهٔ منحرف شده از سنت فلسفی اندیشیدن، در تعامل با یکدیگر

رو به جادهٔ عقلانیت برگردند. تحریک فلسفی می‌تواند برای کودکان لذت‌بخش و مفید باشد؛ در عین حال، کودکان با روش‌های جدید و چشم‌اندازهای جالب توجهشان ممکن است حیات تازه‌ای به تحقیقات نظری در فلسفه بدهند.

به هر حال، هنوز این سؤال باقی است که آیا کودکان می‌توانند فلسفی باشند؟ آیا بحث‌های فلسفی برای کودکان خسته‌کننده نیست؟ آیا تحقیقات فلسفی سنگین کودکان را از عالم کودکی محروم نمی‌کند؟ آیا ما با دور کردن آنها از پرسش و تحمیل پاسخ‌هایی که فکر می‌کنیم صحیح است، آنان را از عالم کودکی محروم نمی‌کنیم؟ فلسفه سراسر شگفتی است و منظور از آن، اسرارآمیز ساختن جهان نیست، بلکه پاسخ‌دادن به سؤالات جدید و اعماق پنهان است. فلسفه، برای کودکان است. زیرا در فلسفه است که یک نفر مجاز به ادامهٔ بازی خواهد بود، اما در اینجا، منظور از «بازی»، بازی با دوچرخه یا فوتبال نیست، بلکه بازی با افکار، کلمات و الفاظ است. در فلسفه لازم نیست کودکان از بازی و ماجراهای خود دور شوند، بلکه به آنها فرصت داده می‌شود تا از افکار در بازی و ماجراها استفاده کنند، زیرا آنها کاملاً قادر هستند سؤالات بازی‌برانگیز و خیالی مطرح کنند. دنیای کودک، دنیای بازی و سرگرمی است و وظیفهٔ ما به‌عنوان بزرگ‌تر، این نیست که آنان را از چنین دنیایی دور کنیم، بلکه باید هرچه بیشتر آنها را در این بازی شرکت دهیم.

اگر آموزش فلسفه به روشی که برنامهٔ فلسفه برای کودکان^۱ مطرح می‌کند، ممکن باشد، آیا کودکان از ایده‌های فلسفی خوششان می‌آید یا توانایی آن را دارند که به این تردید وردزورث^۲ (۱۹۲۴) پاسخ دهند که بچه‌ها به‌عنوان بهترین فلاسفه فقط سؤالاتی در مورد امور حسی و خارجی می‌پرسند. متیوز^۳ (۱۹۹۳) تحت عنوان

---

1. P4C: Philosophy for Children
2. Wordsworth, W
3. Matthews, Gareth

فلسفه دوران کودکی، چنین پاسخ می‌دهد: فیلسوف بزرگسال فقط به این خاطر فیلسوف است که او کودک پرسشگر را در خود جای داده است، کودک پرسشگری که به سادگی سؤالاتی عمیق می‌پرسد.

با پذیرش این پاسخ، سؤال دیگری پیش می‌آید: آیا کودکان توانایی این را دارند که سؤالات فلسفی زنده و جدید را وارد زبان کنند؟ یعنی توانایی این را دارند که سؤالات را به عنوان ساختارهای مفهومی جدا کنند و در چارچوبی قرار دهند که پاسخ به آنها ممکن باشد و صرفاً چیزی نباشد که ویتگنشتاین^۱ (۱۹۷۲) آن را صرفاً بازی زبانی می‌نامد. طرفداران فلسفه برای کودکان، منکر بازی زبانی کودکان نیستند، اما معتقدند که حرکات بازی زبانی، نظیر ارائه و ارزیابی گفته‌ها، تمثیل، استدلال قیاسی و فرضیه‌ای که به طور ضمنی در ساختارهای معنایی و دستوری زبان وجود دارند، همیشه در بیان افراد استفاده‌کننده نیز یافت می‌شوند، پس کودکان تا آنجا که در دنیای زبان‌شناسی بزرگسالان شرکت می‌کنند. حداقل دارای بخشی از ظرفیت حرکات مهم و دیالوگ فلسفی در بعضی از سطوح هستند.

دانش‌آموزان سؤالات فلسفی یا حداقل سؤالاتی با مفاهیم روشن می‌پرسند. در این صورت، هیچ چیز غیرعادی نیست؛ کودکان می‌خواهند بدانند از کجا آمده‌اند یا سگی که اخیراً بیمار بوده یا مادر بزرگ پیر به کجا رفته است؟ آنها می‌خواهند بدانند چرا همیشه بزرگ‌ترها تصمیم‌گیری می‌کنند. وقتی کودکان چنین سؤالاتی می‌پرسند، ما بزرگ‌ترها سعی می‌کنیم بهترین پاسخ‌ها را به آنها بدهیم. چیزی که اغلب مردم نمی‌دانند، این است که چنین سؤالاتی نیز ممکن است به عنوان سؤالات فلسفی به حساب آیند. (اشهوگ^۲، ۱۹۹۹)

---

1. Wittgenstein, Ludwig
2. Aschehoug, Tano

مفهومی از فلسفه که در این برنامه مدنظر است، نه آرای فلاسفه است نه فلسفه به‌عنوان رشته‌ی تحصیلی یا فلسفه‌ی آکادمیک. اینها همان چیزهایی هستند که به نظر عامه مردم، متخصص و غیرمتخصص، فلسفه را امری دشوار جلوه می‌دهند و این جلوه در عین درست بودن، انحرافی از سنت فلسفی درست‌اندیشیدن است. در اینکه فلسفه چنین معنایی ندارد، توافق بیشتری وجود دارد. چه، مفهوم موردنظر افلاطون از فلسفه به‌عنوان دیالکتیک، و مفاهیم مورد نظر سقراط، کانت، دکارت، همگی نشانگر این موضوع است. با یک بررسی گذرا معلوم می‌شود که افلاطون تنها بدان سبب فیلسوف بزرگی است که سؤالات اساسی داشته است نه بدان سبب که افکار فلاسفه پیش از خود را در ذهن انبار کرده بود. سقراط نیز به‌عنوان استاد افلاطون، راز جاودانگی‌اش در همین است. (قائدی، ۱۳۸۳)

کودک مورد توجه در این برنامه، نه کودک روان‌شناختی پیازه است، نه کودک فاقد حقوق و به حاشیه رانده‌شده‌ی عهد باستان و نه لوح سفید لاک که هر چیزی می‌توان روی آن نوشت؛ در اینجا نه کودک گناهکار فروید مدنظر است، نه کودک تباه کالو، بلکه منظور کودک گذرکرده از همه‌ی اینها، به‌ویژه روسو، داروین، اسکینر، مونته‌سوری و دیویی است. برای لیپمن^۱ و برای فلسفه برای کودکان، کودک، کودک است.

برنامه‌ی درسی آموزش فلسفه به کودکان

نخستین برنامه‌ی درسی فلسفه برای کودکان به‌وسیله‌ی ماتیو لیپمن و دستیاران وی در دانشگاه مونتیکلر ایالت نیوجرسی امریکا^۲ نوشته شد. این برنامه درسی که بررسی‌های اولیه‌ی آن تقریباً از سال ۱۹۶۹ شروع شده بود، تاکنون به‌صورت یک برنامه‌ی درسی کامل برای کل دوران مدرسه (K-۱۲) درآمده است و برای هر پایه

---

1. Lipman, M
2. Montclair State University in New Jersey, USA

(یا هر دو پایه) یک کتاب که عمدتاً به صورت داستان یا رمان است و یک راهنمای آموزشی معلم تدارک دیده شده است. این برنامه هنوز به صورت اجباری در نیامده است. با این حال، صدها مدرسه در آمریکا و ۱۰۲ کشور دنیا آن را به صورت داوطلبانه اجرا می کنند. این برنامه ۲ تا ۴ ساعت از اوقات مدرسه‌ای کودکان را در طول هفته در مدرسه یا خارج از آن به خود اختصاص می دهد و کلاس به صورت یک اجتماع پژوهشی که در آن، کودکان پیرامون داستان‌های خوانده شده در کلاس درس به بحث و گفت‌وگو می نشینند، اداره می شود.

اهداف برنامه درسی فلسفه برای کودکان

فلسفه برای کودکان، هدف‌های شناختی روشنی دارد. ذهن را وادار به عمل می کند. این کار را از طریق چالش‌ها، تفکر اصولی و تعامل ساختاری انجام می دهد. این برنامه در عین حال هدف اجتماعی نیز دارد و آن آموزش فرایند تصمیم‌گیری دموکراتیک است. این برنامه در پرورش مشارکت منظم و پرورش خودآگاهی فرد سهم قاطعی دارد (هینز^۱، ۲۰۰۲: ۱۱). آموزش روش فکر کردن می تواند عمومی ترین و کلی ترین هدف این برنامه درسی باشد. به نظر لیمن (۱۹۸۰a: ۵۳) هدف عمده این برنامه آن است که به کودکان کمک کند تا بیاموزند که چگونه به طور مستقل فکر کنند.^۲

اهداف کلی

اهداف کلی این برنامه درسی متوجه کل پایه‌های درسی است و از پایه ۱ تا ۱۲ را دربر می گیرد که عبارت‌اند از: ۱. بهبود توانایی تعقل^۳، ۲. پرورش خلاقیت^۴،

-
1. Haynes, Ann
  2. thinking for themselves
  3. Improvement of Reasoning Ability
  4. Development of Creativity

برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان در... ۸۹

۳. رشد فردی و میان فردی^۱، ۴. پرورش درک اخلاقی^۲، ۵. پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه^۳. (لیپمن، ۱۹۸۰b)

اهداف ویژه پایه‌های ۶-۱۲

جدول ۱. اهداف برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان

۱۱-۱۲	۷-۱۰	۵-۶
تخصصی سازی فلسفه پیشرفته	تخصصی سازی فلسفه اولیه	پرورش توانایی استدلال صوری و منطقی

توصیف پایه‌های تحصیلی

پایه پنجم و ششم: این برنامه درسی شامل داستان کشف هری استاتلمیر^۴ (لیپمن، ۱۹۸۲a) است. که یک راهنمای آموزش معلم تحت عنوان *کاوشگری فلسفی*^۵ (لیپمن، ۱۹۸۲ b) همراه آن است. در اینجا به روی فراگیری منطق صوری و غیر صوری^۶ (عملی) تأکید می‌شود. این داستان الگویی گفت و گویی ارائه می‌دهد که در آن کودکان با یکدیگر و با معلم گفت و گو می‌کنند. این داستان در یک کلاس درس کودکان تنظیم شده است، جایی که آنها شروع به درک بنیادهای استدلال منطقی می‌کنند. این زمانی رخ می‌دهد که هری که به کلاس درس توجه ندارد، می‌گوید ستاره دنباله‌دار یک سیاره است، زیرا شنیده است که ستاره دنباله‌دار

1. Personal and Interpersonal Growth
2. Development of Ethical Understanding
3. Development of the Ability to Find Meaning in Experience.
4. Herry Stattelmeirs Discovery
5. Philosophical Inquiry
6. Formal and Informal Logic

پیرامون خورشید می گردند، همان کاری که سیاره ها انجام می دهند. این داستان یک الگوی آموزشی، غیراقتدارگرا و ضد تلقینی^۱ است. این داستان ارزش کاوشگری و استدلال را در نظر می گیرد و پرورش روش های جایگزین تفکر و تصور را تشویق می کند و نشان می دهد که کودکان می توانند از یکدیگر بیاموزند. در این داستان تلاش شده است خطوط کلی زندگی ترسیم شود و کودکان در یک اجتماع کوچک مشارکت داده شوند. کودکان می آموزند به یکدیگر احترام بگذارند و هر لحظه آماده کاوشگری و مشارکت باشند. (لیپمن، ۱۹۸۲a)

کاوشگری فلسفی، راهنمای آموزشی کشف هاری استاتلمیر، ایده های فلسفی برآمده از هر فصل داستان را شناسایی می کند و برای اجرای آن در کلاس، طیفی از تمرینات و فعالیت ها را برای هر ایده تدارک می بیند. در این روش، محتوای فلسفی داستان از طریق بحث ها و فعالیت هایی که اطلاعات را در کل کلاس در یک اجتماع پژوهشی ارتقا می دهد، به تمرین گذاشته می شود. (لیپمن، ۱۹۸۲b)

پایه ششم: این برنامه درسی شامل داستان های کوتاه تونی^۲ است که پیش فرض های^۳ اساسی کاوشگری علمی را بررسی می کند. این کار با به بحث گذاردن فرض های اساسی کار علمی انجام می شود تا کودکان بتوانند به سمت شناخت هدف ها و سودمندی های علم حرکت کنند. دانش آموزانی که فرصت هایی برای بحث پیرامون مفاهیمی نظیر، عینیت، اثبات، اندازه گیری، تبیین، توصیف و علّیت داشته اند، بهتر آماده خواهند شد تا با محتوای علمی رشته ها سروکار داشته باشند و بهتر برانگیخته می شوند تا در کاوشگری علمی مشارکت کنند (لیپمن، ۱۹۸۳a). این برنامه درسی با راهنمای آموزشی معلم تحت عنوان کاوشگری علمی همراه است. (لیپمن، ۱۹۸۳b)

---

1. Non-Authoritarian and Anti- Indocinating
2. Tony
3. Presupposition

پایه‌های هفتم - نهم: تأکید این برنامه‌ی درسی، بر روی تخصصی‌سازی ساختن اولیه‌ی فلسفه در حوزه‌های کاوشگری اخلاقی، هنرهای زبانی و مطالعات اجتماعی است. برنامه‌ی درسی کاوشگری اخلاقی برای دانش‌آموزان پایه‌ی ۹-۷ سال، شامل داستان لیزا (لیپمن، ۱۹۸۳c) است و راهنمای آموزشی آن کاوشگری اخلاقی (لیپمن، ۱۹۸۴) نامیده می‌شود. لیزا ادامه‌ی داستان کشف هری استاتلمیر محسوب می‌شود و بر روی موضوعاتی نظیر خوبی، طبیعی، صحبت واقعی و غیرواقعی و ماهیت قواعد و استانداردها تمرکز می‌کند. موضوعات دیگری نظیر حقوق کودکان، رابطه‌ی کار و جنسیت، تبعیض (جنسی و شغلی) و حقوق حیوانات را نیز بررسی می‌کند. لیزا علاقه‌مند است که ارتباط درونی منطق و اخلاق را بداند. این برنامه‌ی درسی به دانش‌آموزان کمک می‌کند برای توجیه باورهایشان و توجیه برخی انحرافات از الگوی معمولی زندگی، دلایل خوب ارائه دهند.

سوکی (لیپمن، ۱۹۷۸) داستانی است درباره‌ی همان گروه کودکان، که اکنون دانش‌آموزان سال اول دبیرستان هستند. آنها با تکالیفی در نوشتن شعر و نثر-شکایت‌های هری استاتلمیر از اینکه به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند آنها را بنویسد - مواجه هستند. این داستان راهی را بررسی می‌کند که در آن این گروه نویسندگان با آن سروکار دارند و بر آن غلبه می‌کنند و درضمن آن، موضوعاتی اساسی تحت عنوان تجربه و مفاهیم را بررسی می‌کنند و معیاری برای ارزیابی نوشتن، ماهیت تعریف و تمایز بین فن و هنر ارائه می‌شود. راهنمای آموزشی عبارت است از کتابی تحت عنوان: نوشتن چرا و چگونه، که بر روی نوشتن شعر با تمرینات و فعالیت‌های متعدد تمرکز می‌کند. (لیپمن، ۱۹۸۰c).

پایه‌های هشتم - دهم: شخصیت‌های داستانی در مارک (لیپمن، ۱۹۸۰d) اکنون در سال دوم دبیرستان هستند؛ یکی از آنها، متهم به ویرانگری شده است و در تلاش برای شناسایی فرد گناهکار و مجرم، کلاس مجبور به بررسی برخی موضوعات اجتماعی عمومی، نظیر عملکرد قانون، ماهیت بوروکراسی، نقش جنایت در جامعه

مدرن، آزادی فردی و جایگزین‌های مفهوم عدالت می‌شود. راهنمای آموزشی، کاوشگری اجتماعی (لیپمن، ۱۹۸۰ع) نامیده می‌شود که به این مفاهیم و بسیاری از مفاهیم دیگر در عمل و از طریق فعالیت‌های کلاسی و تمرین‌ها اشاره دارد.

پایه‌های یازدهم - دوازدهم: این برنامه درسی شامل تعدادی از رویکردها است که هر کدام از آنها حوزه پیشرفته‌تری از تخصصی‌سازی فلسفی را ارائه می‌کنند. پنج داستان مجزا، هر کدام با راهنمای آموزشی خود شکل گرفته‌اند که به حوزه‌های اخلاقی، شناخت‌شناسی، متافیزیک، زیبایی‌شناسی و منطق اشاره دارد. در هر کدام از این حوزه‌ها مهارت‌های تفکر و تکنیک‌های به کارگیری چنین مهارت‌هایی معرفی می‌شود و مهارت‌هایی که در مراحل قبلی آمده بود، تقویت می‌شوند.^۱

محتوای آموزشی

جدول ۲. محتوای آموزشی P4c برای دوره راهنمایی و متوسطه

سن	سال تحصیلی	رمان کودک	راهنمای تعلیماتی	حیطه فلسفی	حیطه تربیتی
۱۰-۱۱	۵-۶	هری تونی	کاوشگری فلسفی کاوشگری علمی	شناخت‌شناسی و منطق - مفاهیم علمی	مهارت‌های فکری- مهارت‌های علمی
۱۲-۱۳	۷-۸	لیزا	کاوشگری اخلاقی	فلسفه ارزش	تربیت اخلاقی
۱۴-۱۵	۹-۱۱	سوکی	نویسندگی چرا و چگونه	فلسفه هنر	نویسندگی و ادبیات
۱۶ سال به بالا	۱۱-۱۲	مارک	کاوشگری اجتماعی	فلسفه اجتماعی	مطالعات اجتماعی

محتوای آموزشی از سه منبع کمک می‌گیرد:

۱. **داستان‌های کوتاه فلسفی:** از سال ۱۹۷۰، کودکان در بسیاری از مدارس آمریکا، مجموعه‌ای از داستان‌های ماتیو لیپمن، بنیانگذار و رئیس مؤسسه‌ی پیشبرد فلسفه برای کودکان را می‌خوانند و درباره‌ی آن بحث می‌کنند.

لیپمن درباره‌ی شکل این داستان‌ها می‌گوید: به‌جای خسته کردن کودکان با توضیح مزیت‌های تحقیق، می‌توانیم به‌صورت داستانی، یک جامعه‌ی تحقیق کلاسی به آنها نشان دهیم که کودکان معمولی در آن قرار دارند؛ جایی که زندگی کودکان و تفکر درباره‌ی موضوعات مختلف، برای آنها اهمیت دارد.

از طریق خواندن و بحث درباره‌ی این داستان‌ها، کودکان، خود را با گزینه‌های داستانی‌شان مقایسه می‌کنند؛ البته این کار بیشتر از نظر عقلانی و فکری انجام می‌شود و کمتر هیجانی است. آنها فرایندهای شخصیت‌های موجود در داستان را بازسازی و استنباط می‌کنند. کودکان درباره‌ی این داستان‌های کوتاه — هرکس براساس سبک و شخصیتش — صحبت می‌کنند و فکر می‌کنند (درباره‌ی تفکر به‌عنوان جزء معمولی زندگی روزمره). در داستان‌ها، از زبانی استفاده می‌شود که با زبان واقعی کودکان شباهت دارد.

۲. **کتاب راهنمای معلم:** کار راهنمای آموزشی، کمک به معلمان در ایجاد یک اجتماع پژوهشی در کلاس درس است. این راهنماها که به‌طور مداوم در حال تجدید نظر و ارزیابی هستند، سطح آگاهی فلسفی معلمان را گسترش می‌دهند و به دانش‌آموزان و معلمان کمک می‌کنند تا ایده‌های فلسفی مهم را شناسایی و روی آن تمرکز کنند. فصل‌هایی از این راهنماها با داستان‌هایی که در کتاب اصلی برای کودکان نقل شده است، هماهنگ‌اند و پیرامون ایده‌های برخاسته از آنها شکل گرفته‌اند.

این ایده‌ها از طریق تمرین‌هایی به‌صورت شفاهی و کتبی، نکاتی برای بحث و تبیین‌هایی برای معلمان درمورد اهمیت فلسفی و تربیتی آن ایده‌ها، گسترش می‌یابند.

در بسیاری از نمونه‌ها، ایده‌ها به صورت حاشیه‌ای و ضمنی ارائه شده‌اند، اما این ایده‌های حاشیه‌ای ارزشمند هستند و بدان سبب ارائه شده‌اند که کودکان تفاوت بین ایده‌ها و ملاحظات مربوط و نامربوط را تشخیص دهند. از دیدگاه استراتژی آموزشی صحیح، این امر یکی از شایستگی‌های بزرگ فلسفه است که نباید از طریق تعهد به چارچوب معینی از حقایق یا اطلاعات محدود شود. از این رو فلسفه با روشی غیرتلقینی آموزش داده می‌شود.

بسیاری از جنبه‌های برنامه‌های درسی موجود نمی‌توانند این کار را انجام دهند. در کشف هاری استاتلمیر، هاری ایده‌ای را کشف و شروع به آزمون آن می‌کند. ایده وی واقعاً یک قاعده اولیه منطقی است، یعنی جملات موضوعی - محمولی (مبتدا - خبر) در شکل «هر الف، ب است»^۱

نمی‌تواند به شکل معتبری تغییر کند یا برعکس شود، در حالی که جملات به شکل «هیچ الفی ب نیست»^۲ می‌توانند چنین نقشی ایفا کنند. این یکی از قواعد منطقی ارسطویی است، اما کودکان هرگز نام ارسطو یا اصطلاح منطقی را ذکر نمی‌کنند و در مباحثات روزمره از آن استفاده نمی‌کنند.

۳. معلم: آیا کودکان می‌توانند، بدون کمک از هر منبعی به جز خودشان و فقط به کمک حس طبیعی خود در مورد تحقیق، اجتماع پژوهشی خود را ایجاد کنند؟ اگر آنها تصویری عقلانی یا مدلی از روشی که در آن چنین اجتماعاتی کار می‌کند، داشته باشند، پاسخ ممکن است مثبت باشد. اکنون یک گام جلوتر برویم: آیا ممکن است کودکان بدون کمک معلمی که به راهنماهای آموزشی مجهز شده است، بتوانند اجتماع پژوهشی خود را خلق کنند؟ اگر این کافی نباشد، چه چیز دیگری لازم است؟

---

1. All As Are Bs
2. No As Are Bs

حس طبیعی کودکان کافی نیست، اگرچه به طور گسترده مورد نیاز است. برای درک این امر که چرا برخی انواع تربیت معلم منظم ضروری است، ابتدا واقعیت موقعیت کلاس درس را در نظر بگیریم. مدارس در کل آینه‌ای از جامعه‌اند. معلمان به کمک دانش وسیع خود و اقتدار ناشی از آن دارای قدرت هستند. محیط یادگیری با تعداد زیادی کودکان نسبتاً بی‌سواد به شدت ناهماهنگ است. به همین دلیل، برنامه‌ی فلسفه برای کودکان، معلمان را ملزم می‌کند از نظر تربیتی قوی باشند و به عنوان کسانی که صرفاً آموزش را تسهیل می‌کنند، عمل نکنند. فلسفه برای کودکان، ایده‌ی معلم به عنوان یک متخصص را رد می‌کند. یک معلم خوب فلسفه برای کودکان باید به صورت عقلانی، باز و صادق باشد، جدی، منتقد و مطلع باشد، اما نه همه چیزدان. به علاوه، او باید در هنر رفتار تحقیق فلسفی مهارت داشته باشد، نسبت به موضوعات فلسفی حساس باشد و توانایی راهنمایی کردن یک بحث فلسفی را داشته باشد.

محتوای آموزشی برنامه‌ی فلسفه برای کودکان به طور سنتی همان چیزی است که لیپمن در طی سال‌های ۲۰۰۰ - ۱۹۷۰ تدارک دیده است، اما در طی همین سال‌ها موارد دیگری نیز به آن اضافه شده است. شعر، گزارش روزنامه، بازی‌های کودکان، موسیقی، مجموعه عکس، فیلم مستند و سایر منابع، محتوای برنامه‌ی فلسفه برای کودکان را تشکیل می‌دهند. تجارب کودکان نیز یکی از منابع مهم برای آموزش است...

موریس و هانیش (۲۰۰۰) یک سری داستان‌های دنباله‌دار از کتاب داستان‌ها (۱۹۹۶) و بازی‌ها (۱۹۹۷) طراحی کرده‌اند که برای ایجاد تفکر در کلاس درس مورد استفاده قرار می‌گیرد. کتاب‌های تصویری نیز در کلاس‌ها در دسترس هستند که موریس (۱۹۹۲) نحوه‌ی استفاده از آنها را برای کاوشگری تشریح کرده است. تعدادی فیلم‌های ویدئویی نیز تهیه شده است که برای کودکان خردسال به ویژه در مهدکودک‌ها و کودکان پیش دبستانی مناسب‌اند. (اسپلتر، ۱۹۹۳: ۳۸۵)

باتوجه به تعدد مواد و منابع آموزشی معلمان باید مواد آموزشی را به دقت انتخاب کنند، یک ملاک مناسب برای این انتخاب، قدرت آنها در ایجاد ابهامات، تولید معماها یا تحریک واکنش‌های عمیق کودکان است.

مهارت‌ها

چگونه می‌توان فکر کردن را به کودکان آموزش داد؟ از نظر لیپمن، فکر کردن در مورد تفکر شامل مطالعه مهارت‌های فردی است که تفکر از آنها تشکیل شده است. او بیش از سی مهارت جداگانه را فهرست‌وار ذکر می‌کند که کودکان باید همه آنها را فرا گیرند (لیپمن، ۱۹۸۰a). اولین مهارت در فهرست او که مهارتی مهم محسوب می‌شود «تدوین شفاف و روشن مفاهیم»^۱ است. زمانی فیلسوف معروف لایبنیتز^۲ گفت: «مفاهیم روشن مانند جزیره‌هایی هستند که روی اقیانوسی از مفاهیم مبهم قرار گرفته‌اند.» تعداد این جزیره‌ها برای بعضی از کودکان کم است و فاصله بین آنها هم زیاد است. سؤال رایج که «منظور شما از گفتن ... چیست؟» می‌تواند به روشن کردن ایده‌هایی که ورای کلمه‌های به کاررفته قرار گرفته اند، کمک کند. (فیشر، ۱۳۸۵)

همانطور که در جدول شماره ۳ نشان داده شده، در پایه‌های پنجم و ششم، مهارت‌های شناختی در سطح عالی^۲، نظیر استنباط فوری، متقارن و مجازی و قیاس مورد توجه است. این ترتیب‌دهی، بیشتر منطقی است تا زمانی، زیرا مهارت‌های سطوح میانی متضمن مهارت‌های سطح پایین‌تر و مهارت‌های عالی یا بالاتر متضمن هر دو است، اگرچه برخی از مهارت‌ها نسبت به برخی دیگر کمتر ماهرانه است. برنامه درسی P4C بر توالی منطقی تأکید دارد. با این پیش‌فرض که این توالی

-
1. formulating concepts
  2. Leibniz
  3. higher- order

برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان در... ۹۷

منطقی است که با رشد روان‌شناختی در هر دوره مطابق است. در برنامه درسی نمونه‌هایی برای دستیابی مهارت‌ها در هر سطح تدارک دیده شده است با این پیش‌فرض که کودکان در هر سنی باید مهارت‌های متعلق به همه سطوح منطقی را در خود تقویت کنند. (لیپمن، ۱۹۹۱).

جدول ۳. مهارت‌های مورد توجه P4c در دوره راهنمایی و متوسطه

پایه	برنامه درسی	مهارت‌های مورد تأکید
۵-۶	هری و تونی	<p>کاوشگری علمی و فلسفی: مهارت‌های منطق صوری و عملی</p> <ul style="list-style-type: none"> • استنباط فوری • استنباط متقارن و مجازی • ترجمه یا برگردان • تعمیم • قیاس قطعی • قیاس شرطی • ارائه دلایل <p>و مهارت‌های علمی، نظیر عینیت، پیش‌بینی، اثبات اندازه‌گیری، تبیین، توصیف و علیت</p>
۷-۱۰	لیزا سوکی	<p>تخصص‌سازی اولیه فلسفه در حوزه‌های کاوشگری اخلاقی هنرهای زبانی و مطالعات اجتماعی</p>
۱۱-۱۲	مارک: اخلاق، شناخت‌شناسی متافیزیک زیبایی‌شناسی منطق	<p>کاوشگری اجتماعی: پرداختن به مفاهیمی نظیر عملکرد قانون، ماهیت، بوروکراسی، نقش جنایت در جامعه مدرن، آزادی فردی و جایگزین‌های مفهوم عدالت</p>

نحوه تلفیق مهارت‌ها در برنامه درسی مدرسه

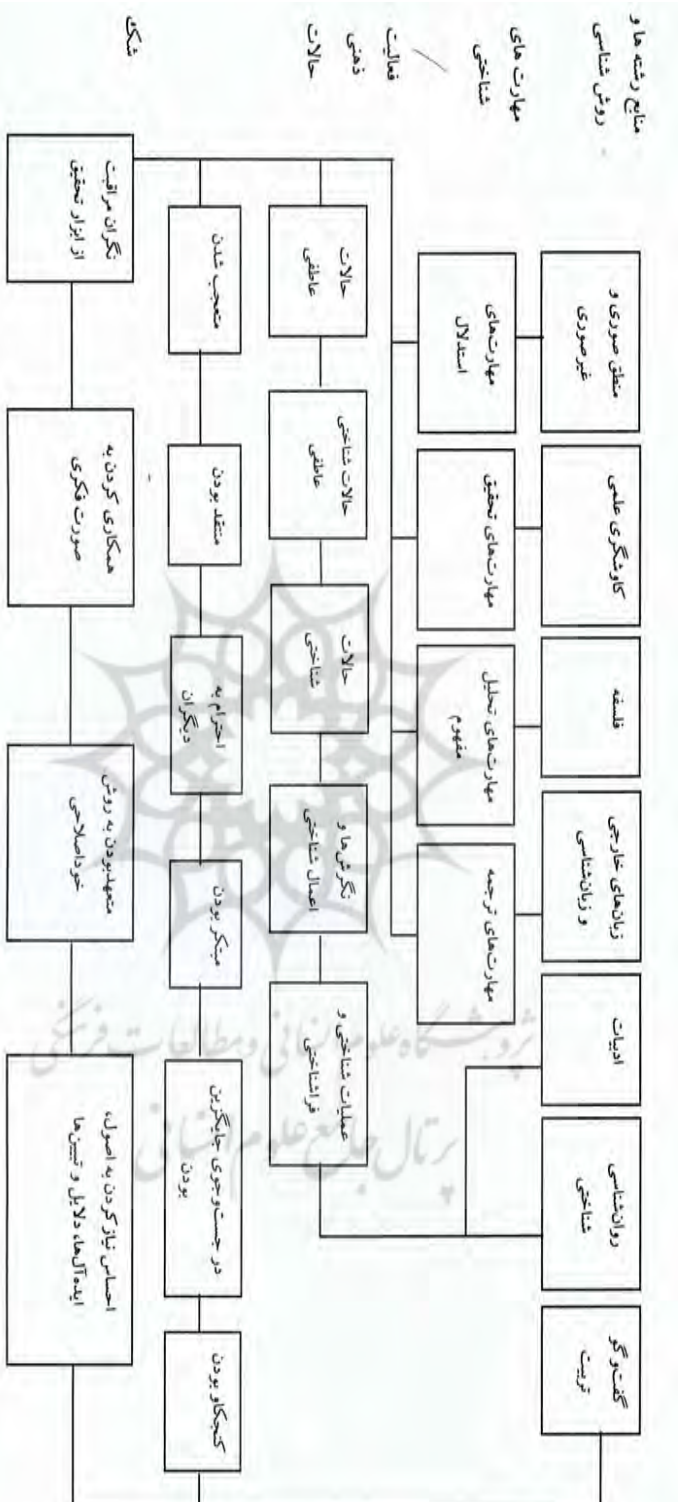
برای تبدیل کلاس درس به یک اجتماع پژوهشی که هم دارای کنش و واکنش‌شناختی و هم عاطفی باشد، فرد باید مهارت‌های تفکر را که از منابع رشته‌های تحصیلی خاص بروز می‌کند در نظر بگیرد و آنها را با اعمال ذهنی خاص و نگرش‌های روان‌شناختی مرتبط سازد. (شکل ۱)

این مهارت‌ها و حالت‌ها دارای ساختارهای مجزا و منفکی نیستند: آنها جمعاً از یک عامل مؤثر نشئت می‌گیرند، آن عامل مؤثر برنامه فلسفه برای کودکان است. (شکل ۲)

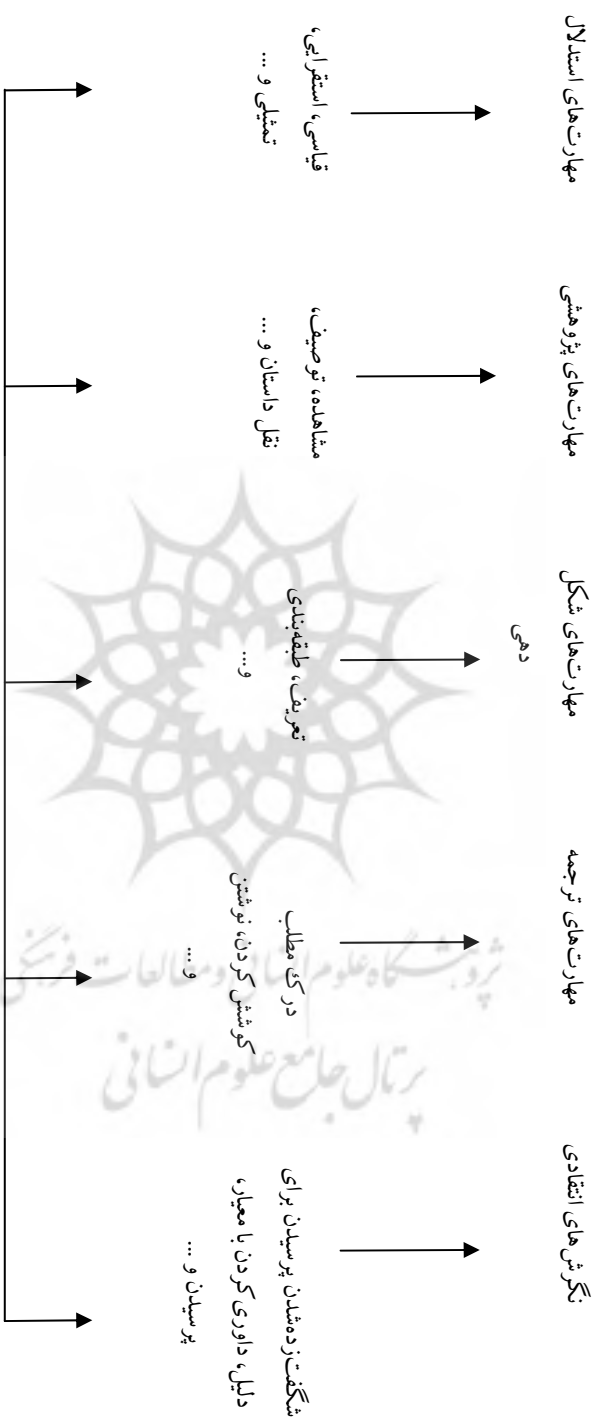
از آنجا که فلسفه برای کودکان به‌عنوان یک زبان کلی، رویکردی تربیتی است، بر مهارت‌های بنیادی خواندن، نوشتن، سخن‌گفتن و گوش‌دادن تأکید دارد. یعنی در جست‌وجوی راهی برای نفوذ در این مهارت‌های پایه از طریق تقویت قدرت استدلال و داوری است. وقتی این کار انجام شد، دانش‌آموزان خودبه‌خود می‌توانند روی رشته‌های تحصیلی مرسوم مدرسه‌ای خود تأمل کنند. (شکل ۳)

درضمن شایان ذکر است که زیرمقوله‌های فلسفه، ملاحظات هنجاری و معیارشناختی فراهم می‌آورد که برنامه درسی موجود امروز، فاقد آن است. برای تدریس انتقادی و اندیشمندانه رشته‌های تحصیلی، فرد باید پیش‌فرض‌های منطقی، اخلاقی، معرفت‌شناختی، زیبایی‌شناختی و متافیزیکی آنها را کشف کند. وقتی این کار انجام شد، دانش‌آموزان درمی‌یابند که موضوعات درسی‌ای که مطالعه می‌کنند، نسبت به آنچه که قبلاً در این باره فکر می‌کردند، دارای وحدت و یکدستی بیشتری است. (شکل ۴)

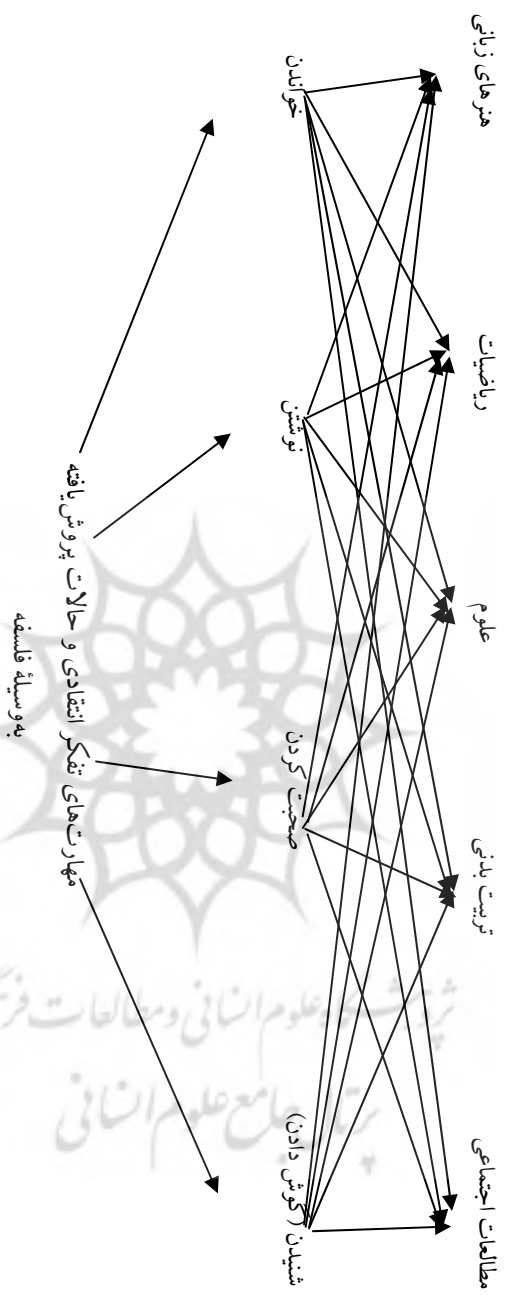

شکل (الپین ۱۹۹۱: ۱۱۰)

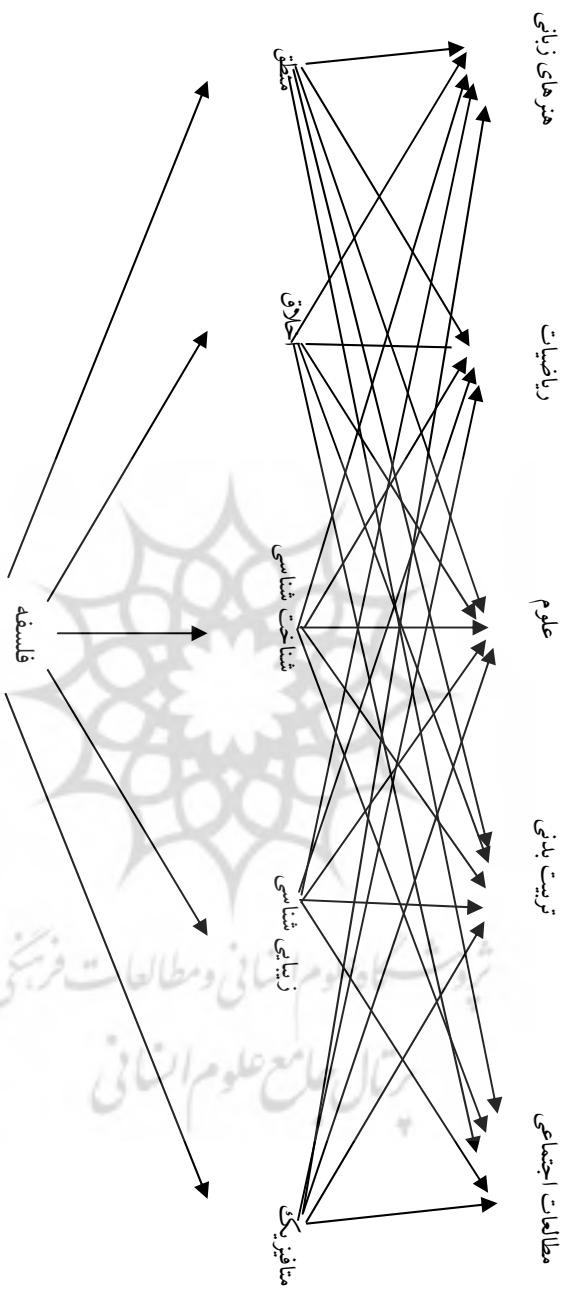

شکل ۲. (لیمن، ۱۹۹۱)

انتقال مهارت‌های استدلال و داوری به رشته‌های تحصیلی. (لینن، ۱۹۹۱)

۱۰۲ فرهنگ، فلسفه برای کودکان و نوجوانان

شکل ۴. زیرمقولات فلسفی، متصل شده به رشته‌های تحصیلی، (لیمن، ۱۹۹۱)

برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان در... ۱۰۳

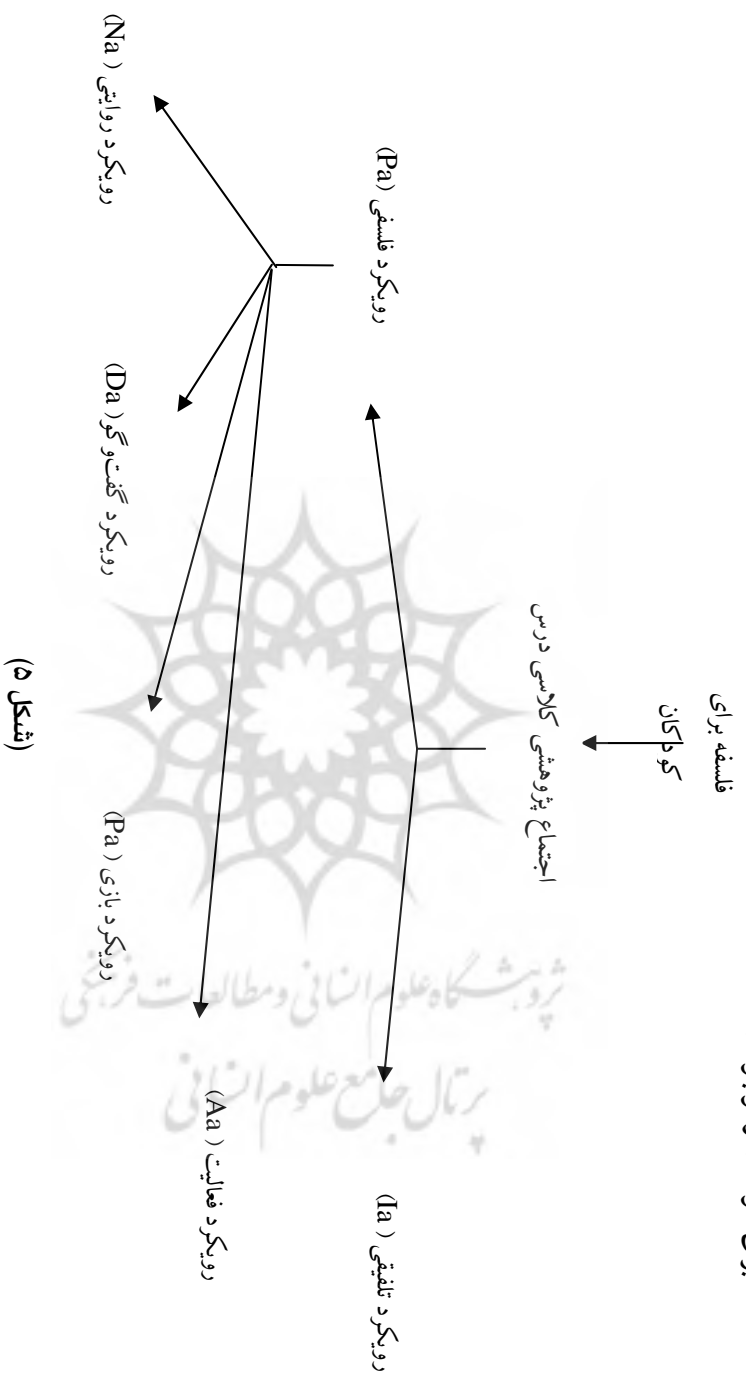
رویکردهای حاکم بر برنامه درسی آموزشی فلسفه به کودکان

دو رویکرد اصلی و اساسی که حالت عمومی تر دارند و این برنامه درسی را ساختار بندی می کنند، عبارت اند از رویکرد تلفیقی^۱ و رویکرد فلسفی^۲. منظور از رویکرد تلفیقی در اینجا، درهم تنیدن انواع حالت های ذهنی و فلسفی، مهارت های شناختی، منابع رشته های درسی و روش شناسی آنها در یک اجتماع پژوهشی کلاس درس^۳ است. این موضوع پیش تر در بحث نحوه تلفیق توضیح داده شده است. رویکرد فلسفی نیز به روش فلسفیدن و نیز پرورش قوه استدلال اشاره دارد که هم زیربنای برنامه درسی است و هم مانند چتری کلیه فعالیت های این برنامه را هدایت می کند.

در عین حال، رویکرد فلسفی، خود از چند رویکرد دیگر تشکیل شده است که عبارت اند از: ۱. رویکرد روایتی یا داستانی^۴، ۲. رویکرد بحث و گفت و گو^۵، ۳. رویکرد بازی^۶، ۴. رویکرد فعال^۷. ارتباط این رویکردها در شکل ۵ نشان داده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

-
1. integrated approach
  2. philosophical approach
  3. community of inquiry classroom
  4. narrative approach
  5. dialogues approach
  6. play approach
  7. activity approach

برنامه‌ی درسی آموزش فلسفه به کودکان در... ۱۰۵

رویکرد روایتی: آموزش فلسفه برای کودکان باعث شد که تئوری و عمل فلسفه بیش از آنچه که از یک برنامه‌ی آموزش طراحی شده برای کودکان مدرسه‌ای انتظار می‌رفت، اهمیت پیدا کند. چه چیزی می‌توانست یک سری داستان‌های کودکان را که هر یک شامل مجموعه‌ای از تمرین‌ها و برنامه‌های مباحثاتی بدون نظم‌بندی است، با دوره‌ی تاریخی فلسفه غرب در مفهوم وسیع آن ترکیب کند؟ این ابزار ساده آموزشی می‌تواند ما را به جایی رهنمون سازد که بعضی از تصورات بنیادی درباره‌ی طبیعت فعالیت و استفاده از سنت به‌عنوان یک کل را بازنگری کنیم. با آنچه که تحت عنوان فلسفه برای کودکان اختراع شده است، می‌توان راهی برای درک و انجام فلسفه یافت. اگرچه اینها از ابتدا به‌طور ضمنی وجود داشت، هرگز مگر به‌صورت مقطعی و اتفاقی مورد استفاده قرار نگرفته بود. حوزه‌هایی که در آن فلسفه برای کودکان هم ابتکار و نوآوری ارائه می‌کند و هم تحقق موضوعاتی که پیش‌تر در سنت آمده است، وسیعاً تحت مفاهیم گفت‌وگو و روایت داستانی قرار می‌گیرند. مورد اول اهمیت خاصی دارد، چراکه پایه‌ی متدلوژی برنامه‌ای را تشکیل می‌دهد که تحت عنوان اجتماع پژوهشی فلسفی شناخته شده است. (کندی^۱، ۱۹۹۱).

رویکرد گفت‌وگویی: تجربه‌ی دیالوگ جمعی که تمرینی پایه‌ای است ما را با وضعیت اولیه‌ی فلسفه رو در رو می‌کند که در آن فلسفه، نه فقط به‌عنوان دیالوگ، بلکه به‌عنوان یک داستان ضروری، چندصدایی و برهم‌کنشی درباره‌ی جهان و افرادی است که به آن فکر می‌کنند. پیش از هر ساختار شکنی، در سنتی از سنت ^۲CPI، مدل بحث سنتی وجود و خداشناسی که حداقل از زمان ارسطو جریان داشته است، به کناری زده می‌شود. (همان).

---

1. Kennedy, David
2. Community of Philosophical Inquiry

رویکرد بازی: در همراه کردن گفت و گو با بازی توسط گادامر^۱ است که تحلیلی ساختاری از پدیده‌ای آشکار می‌شود که خود او به‌طور مستقیم‌تر به تئوری CPI قرض می‌دهد. معانی چندگانه کلمه «بازی» در اینجا خود یک امتیاز است، چرا که در یک مفهوم اجتماع پژوهش فلسفی، همه آنها را تأمین می‌کند. در مفهوم عمومی‌تر، «بازی» یک واقعه – سازه است که بازیکنان را فراتر از خودشان می‌برد که در آن، اصطلاحات تئوری بازی کلاسیک بر دنیای حیات روزانه روابط ابزاری و هدف‌جویانه و ترکیب موقع‌شناس، شانس و نوآوری غلبه می‌کند، این امکان‌پذیر است، چون بازی ذاتاً غیرابزاری است؛ بازیکنان نیستند که روی جهان بازی می‌کنند، بلکه جهان است که از طریق بازیکنان عمل می‌کند. بازیکنان به وسیله بازی بازسازی می‌شوند و این به این معنا است که آنها در نوباشی فی‌البداهگی یک ساختار که از هر فرد بازیگری فراتر است رها می‌شوند (گادامر، ۱۹۷۵).

رویکرد فعالیت: در برنامه درسی P4C دانش آموزان در مرکز فعالیت‌های یادگیری قرار دارند. آنها در اجتماع پژوهشی کلاس درس، مشارکت فعال دارند؛ چه، فرایند اجتماع پژوهشی به گونه‌ای سازماندهی شده است که آنها باید دیالوگ کنند و فرد مکالمه‌گر به‌هیچ‌رو نمی‌تواند غیرفعال باشد. روایت داستانی، از توجه دائمی کودکان مراقبت می‌کند و حالت نمایشی و بازی گونه کل فرایند یادگیری را جذاب می‌سازد.

نتیجه‌گیری و با هم‌نگری

مقاله حاضر بر آن بود تا برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان را در دوره راهنمایی و متوسطه معرفی کند. از این رو در قالب چهار سؤال هدف خود را

---

1. Gadamer, Hans -Gorge

برنامه‌ی درسی آموزش فلسفه به کودکان در... ۱۰۷

پیگیری کرد. اهداف کلی این برنامه و اهداف ویژه‌ی دو دوره در این مقاله تصریح و تبیین شد. مهم‌ترین هدف‌های پرورش توانایی استدلال و حرکت‌دادن دانش‌آموزان به سمت درک تخصصی از فلسفه از مهم‌ترین هدف‌های ویژه است. این هدف‌ها در بستری از محتوای آموزشی ارائه شده که شامل کتاب‌های داستانی و راهنمای آموزشی معلم است. این محتوا از پایه پنجم شروع می‌شود و در پایه دوازدهم خاتمه می‌یابد. علاوه بر محتوای آموزشی، مهارت‌هایی نیز در برنامه گنجانده شده است. برخی از مهم‌ترین مهارت‌ها عبارت‌اند از کاوشگری فلسفی، کاوشگری علمی، کاوشگری اخلاقی و کاوشگری اجتماعی. برنامه مذکور مجموعه‌ای از رویکردها و روش‌ها را در خود ملحوظ کرده است، نظیر رویکرد تلفیقی، گفت‌وگو، بازی، روایت و فعالیت. گرچه این برنامه به‌طور مجزا طراحی و تهیه شده است، ظرفیت آن را دارد که کل فعالیت‌ها و برنامه‌ی مدرسه در دوره راهنمایی و متوسطه را تحت تأثیر قرار دهد و در آن تلفیق شود.

این موضوع به‌خوبی در مقاله حاضر نشان داده شده است. سرانجام به‌نظر می‌رسد برنامه آموزش فلسفه در دوره راهنمایی و متوسطه می‌تواند برخی از مشکلات تحصیلی و تربیتی مدارس ما را حل کند.

کتابنامه

فیشر، رابرت. ۱۳۸۵. آموزش تفکر به کودکان، ترجمه مسعود صفایی مقدم و افسانه نجاریان. اهواز: انتشارات رسش.

قاندی، یحیی. ۱۳۸۳. بررسی مبانی نظری آموزش فلسفه به کودکان. تهران: انتشارات دواوین.
Aschehoug, Tano. 1999. "Philosophy in the School", Summary in the web. (findarticle.com)
Haynes, Ann. 2002. *Children as Philosopher*. London and New York: Rutledge Flamer.
Gadamer, Hans - Gorge. 1975. *Truth and Method*. New York: Crossroad.

- _____ . 1980. *Dialogue and Dialectic*. Yale University Press.
- Kennedy, David. 1991. "Why philosophy for children now?", *Thinking: Journal of Philosophy for Children*, Vol. 10. No.3.
- _____ . 1993. "The community of Inquiry and Education", In: Lipman, M, 1993, Kendal / Hant Publishing Company.
- _____ . 1999. "Philosophy for children and the Reconstruction of philosophy", *Metaphilosophy*, No. 4, Vol. 30.
- Limpan, M. 1980a. *Philosophy in the Classroom*. Temple University.
- _____ . 1980b.
- _____ . 1980c. *Writing; Why and How*. Montclair NJ.
- _____ . 1980d. *Mark*. Montclair NJ.
- _____ . 1980e. *Social Inquiry*. Montclair NJ.
- _____ . 1991. *Thinking in Education*. Cambridge University Press.
- _____ . 1982a. *Harry Stottlemeiers Discovery*. Montclair NJ.
- _____ . 1982b. *Philosophical Inquiry*. Montclair NJ.
- _____ . 1983a. *Tony*. Montclair NJ.
- _____ . 1983b. *Scientific Inquiry*. Montclair NJ.
- _____ . 1983c. *Liza*. Montclair NJ.
- _____ . 1984. *Ethical Inquiry*. Montclair NJ.
- _____ . 1991. *Thinking in Education*. Cambridge Universities.
- _____ . 1992. *Strengthening Reasoning and Judgment through*, p. (1991). Learning to think, through philosophy. In: Maclures and Daivies thinking to learn. Pergamon. Press.
- _____ . 1993. *Thinking Children and Education*. Kendal / Hant Publishing Company.
- Mattews, G. 1993. *Philosophy and the Young Child*. Cambridge: Harvard University Press.
- Splitter, L. J. 1993. "Philosophy for Children: An Important Curriculum Innovation", In: Lipman, M., 1993, *Thinking Children and Education*, Kendal/ Kant Publishing.
- Wittgenstein, L. 1972. *On Creativity*. New York: Harper Company.
- Wordsworth, W. 1924. *Ode: Intimation of Immortality from Recollections of Early Childhood*. Chicago: Scott Foreman.